

Tudománytörténet, tudományelmélet és kortárs valláspszichológia

A Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszékének 8. kötetét tartja kezében az olvasó. Időről időre, az egyes monográfiák vagy tematikus tanulmánykötetek mellett a *Vallás a társadalomban* könyvsorozat arra is vállalkozik, hogy az egykori tehetséges hallgatóink munkáit is megjelentessük. Jelen esetben is erről van szó. A sorozat utóbbi darabjaihoz képest, amelyek leginkább a kortárs vallástudományi eredményeket, a társadalom és vallási valóságok kölcsönhatásait és dinamikáit vizsgálták, a jelen kötetben szereplő két tanulmány a vallástudomány tudománytörténetének egy-egy szeletét tárja föl; ezen belül is a hazai valláslélektan kezdeteit helyezi kontextusba és interpretálja két jelentős, a 19. és 20. század fordulóján alkotó szerző életművén és munkáin keresztül.

A két dolgozat emellett azt a munkát is folytatja, amelyet a szegedi tanszék alapítója, Máté-Tóth András, valamint munkatársai kezdtek, majd végeztek el részletes forráskutatással az 1860 és 1945 közötti időszak hazai vallástudományi jellegű írásai kapcsán, és amelynek eredményeként napvilágot látott a *Szemelvények a magyar vallástudomány történetéből* (Sarnyai és Máté-Tóth, 2013a, 2013b) című két kötetes tudománytörténeti szöveggyűjtemény.

A jelen kötet szerzői, Schindler Mátyás és Várnai-Vígh Adrienn a vallástudomány szak egykori hallgatói, ám mindketten továbbra is számos szálon kapcsolódnak a szegedi tanszék tudományos szellemiségéhez és tevékenységeihez. Munkáik mindenképpen hiánypótlónak nevezhetők a hazai szakirodalmi mezőben, mivel a 20. század első felének valláspszichológiai története kevésbé feldolgozott.¹ Az első dolgozat fókuszában Wiedermann Károly valláslélektani, ezen belül is az 1911-ben megjelent *A vallás lélektana* című munka hermeneutikai szempontú elemzésének koncepciója áll, eközben a teljes életművet és a korabeli hazai kontextust is részletesen megvilágítja. A második szöveg pedig Kühár Flóris bencés szerzetes munkásságára összpontosít, ám eközben szintén részletes képet fest a magyarországi vallástudomány 1945 előtti történetéről, érdeklődési és kutatási területeiről.

¹ A hazai pszichológia szerzői érintőlegesen foglalkoztak a valláslélektan korai szakaszával, pl. Benkő Antal, (1979), Horváth Szabó Katalin (Valláspszichológiai tanulmányok, 2003), illetve Pléh Csaba (A pszichológia örök témái, 2008), illetve ahogyan az a tanulmányokban is olvasható, a Wesley János Lelkészképző Főiskola Valláspszichológiai Intézete vállalta fel korábban ezt a tudománytörténeti kutatást, ez azonban eddig nem járt sikerrel.

Tudománytörténet

Igen lényeges, hogy a tudománytörténeti előzmények megismerése és áttekintése minden terület számára fontos, mivel a retrospektív nézőpont nemcsak a történeti megközelítésekben, de a kortárs értelmezések horizontján is hasznos tanulságokkal szolgálhat. Annak számbavétele, hogy mely területek voltak hangsúlyosak az elmúlt időszakokban, mekkora feldolgozottságról tanúskodnak a korabeli elméletek és kutatások, milyen szemléletek váltak dominánssá vagy épp kevésbé hangsúlyossá, megtermékenyítően hathat a jelenkori tudományosság irányaira is, ahogyan azt Hoppál és Kovács (2009) is nyomatékosítja.

Kétségtelen, hogy a magyar vallástudomány tudománytörténete meglehetősen alulreprezentált a hazai szakirodalomban, ezen belül a valláspszichológia témaköre még inkább elhanyagolt területet képez. Ennek okai többbretűek: egyrészt a vallástudomány magyarországi története mindössze 23 évre tekint vissza, amikor is a Szegedi Tudományegyetemen megjelent az első kutatócsoport, és ez az időtartam meglehetősen rövid ahhoz, hogy az ágazati vallástudományok rétegződését részletesen képes legyen bemutatni, még akkor is, ha a szegedi iskolát később más egyetemi tanszékek és kutatócsoportok is követték az elmúlt két évtizedben.

Másfelől a valláslélektan mint tudományterület, hasonlóan a többi tudományhoz, az utóbbi évtizedekben másfajta diszciplináris mintázatot mutat, mint a 19. század végétől az 1960-as évek kognitív fordulataig. Ennek megértéséhez érdemes Benkő (1979) összefoglalására hivatkozni, aki három, viszonylag jól elkülöníthető szakaszra bontja a valláspszichológia nemzetközi történetét, és eközben felvázolja, hogy a Wilhelm Wundt által megalapított lipcei kísérleti lélektan fiziológiai változásokat megfigyelő és mérő eljárásaitól kezdve milyen nagy utat tett meg a vallásosság lélektani megközelítése.

Miközben szemügyre vesszük és értelmezzük a valláslélektan által bejárt utat az elmúlt 100-120 évben, mindenképpen érdemes kitekinteni arra a tényre, hogy a 19. századi pozitívista tudományfilozófia mennyire erős hatással volt a korszak európai perspektívájára, amely a vallást többek között ahhoz az 1784-es kanti gondolathoz kötötte, amely szerint a felvilágosodással az ember végre nagykorúvá válhat (Kant, 1997). Az a kritikai attitűd, amely a vallást egyfajta kiskorú, homályos és felszámolandó emberi állapotnak tekinti, egészen általános szinten volt jelen a 20. század első évtizedeinek tudományos állásfoglalásaiban. Gondoljunk akár Auguste Comte-ra, aki az új vallást a tudományban (egészen pontosan a szociológiában) jelölte meg, Marxra, aki a tömegek ópiumaként aposztrofálta, vagy éppen Freudra, aki az istenképet a grandiózusra növesztett apafigurából eredeztette, a vallásos cselekvés vagy érzület kiindulópontját és strukturális sajátosságait pedig a kényszerneurózis patológiájában találta meg.

Emellett a korszak általános tudománytörténeti megértéséhez azt is látnunk kell, hogy a fenomenológiai megközelítés milyen nagy hatást gyakorolt a század-

forduló gondolkodóira, így a pszichológiában a vallásos élmények tipologizálása (Otto, Schleiermacher vagy éppen James) is előtérbe került az első szakaszban.

A 20. század 30-as éveinek végétől a kognitív forradalomig tartó második szakaszban a behaviorista nézetek, a marxista nézőpont, valamint a pszichoanalitikus megközelítések áramlatai miatt a vallás iránti érdeklődés ugyan megtorpant, a valláskritikai szemlélet pedig még erőteljesebbé vált, ugyanakkor Jung, Allport, Winnicott, Erikson munkássága mégis arról tanúskodik, hogy a valláslélektan területe nem kizárólag a korábban említett trendekben manifesztálódott. Továbbá arról sem érdemes elfeledkeznünk, hogy ugyanebben az időszakban szökkenet szárba a szociálpszichológiai és az egzisztencialista-fenomenológiai irányultságú valláspszichológia is. (Szenes, 2013)

Az 1960-as évek kognitív fordulatától kezdve a pszichológián belül a megközelítésmódok multiplikációjáról beszélhetünk: a behaviorizmus dominanciája a humanisztikus irányzatok vagy épp a kognitív aspektus hatására megszűnt, és a nézőpontok turbulenciájában a vallásosság megközelítései is megsokszorozódtak. Ez egyben azt is jelentette és jelenti, hogy a valláslélektan tudományterülete már nem egy-egy uralkodó elmélet hálójában kontextualizálódik, hanem kutatásorientálttá válik, és egyes témakörök mentén tagolódik. Eközben a személyiségpszichológia megújulása okán a vallásosság kutatása ismét hangsúlyosabbá vált, az egyes részterületek pedig, mint például a klinikai pszichológia és egészségpszichológia is hangsúlyt fektet annak vizsgálatára, hogy a vallási meggyőződések miképpen befolyásolják a kognitív, emocionális és interperszonális működését. (McAdams, 1996a; Paloutzian, 1996; Pargament és Brant, 1998)

Ugyanakkor, ahogyan Szenes fogalmaz (2013), látnunk kell, hogy a vallás és a személyiség kapcsolatának vizsgálata továbbra sem rendelkezik egységes, árnyalt és adekvát módszertannal. Ehhez nyújt fogódzót McAdams koncepciója, amely azon túl, hogy a személyiség háromszintű leírását célozza, egyben a különböző empirikus eredményeket is eszerint tagolja. (McAdams 1995, 1996a, 1996b)

Tudományelmélet és kortárs irányok

Utóbbi bekezdések miatt mindenképp érdemes szót ejteni a kortárs valláslélektan tudományelméleti sajátosságairól is. Mint minden olyan tudomány, amely valamilyen módon egyfajta határterületként értelmeződik, kettős gyökérrel rendelkezik. Ez a valláspszichológia esetében természetesen azt jelenti, hogy egyszerre indul ki a pszichológiai elméletekből és módszertanból, másfelől, hogy tárgyát tekintve épít a vallástudományi elméletekre és metodológiára is. Ez a sokszínűség azon túl, hogy számos újszerű és innovatív elgondolásnak ad teret, egyben jelentős nehézséget is okoz a terület művelői számára, akik az utóbbi évtizedekben általában e két tudományterület egyikéről érkeznek, mégpedig a pszichológia oldaláról.

A kortárs valláspszichológia műveléséhez nem elég érdeklődni a vallásosság iránt, hanem figyelembe kell venni a vallástudomány rétegzett elméleteit, koncep-

cióit, valamint elsajátítani azt a kutatói attitűdöt is, amely egyszerre képes kívülről és belülről is érzékelni a tárgyat (vö. émikus és étikus megközelítések, Hanegraaff, 1996). Mivel a vallás sosem egydimenziós entitás, így maga a vallásosság sem lehet az. A személyiség és vallásosság összefüggéseinek vizsgálatánál mindenképpen tekintettel kell lenni erre, hiszen a rendkívüli komplexitás figyelmen kívül hagyása redukcionista értelmezésekhez vezet. Ugyanez vonatkozik a fordított helyzetre is: a pszichológiai megközelítéseknek pusztán a felszínét ismerve nem juthatunk el érvényes következtetésekkig.

A kortárs valláslélektannak ezért két út áll a rendelkezésére. Az egyik út a magányos kutató útja, aki mindkét területen otthonosan mozog, a másik út – követve a nemzetközi tudományszervezés és -működés logikáját, trendjeit –, olyan transzdiszciplináris kutatói hálózatok létrehozása, ahol sokféle kutató dolgozik együtt, és széles körű tudományos háttérrel dolgoz ki valláslélektani kutatási koncepciókat. (Szilárdi és Tőke, 2019)

Ugyanez az aspektus érvényes szinte minden más ágazati vallástudományra: a vallásszociológia, -filozófia, -antropológia vagy -történet minden esetben épít ezekre a „kettős kötésekre”. Sőt, amennyiben egyéb határterületi kutatói kérdések megválaszolását is idevesszük, amelyek nem a diszciplináris sajátosságokból indulnak ki, hanem az azoktól függetlenül megfogalmazott problémakörökből, annyiban a vallásokkal foglalkozó bármilyen tudományosság valójában multidiszciplináris bélyegzettségű, módszertanilag pedig a transzdiszciplinaritás felé kell, hogy elmozduljon.

Visszatérve a jelenlegi kötetre, a két tanulmányból színes és izgalmas képet kaphatunk arra vonatkozólag, hogy a 20. század eleji valláslélektan mely hatások által formálódott, hogyan jelentek meg a hazai tudományos életben a nemzetközi valláslélektan elméletei és eredményei. Ezen keresztül bepillantást nyerhetünk azokba a diskurzusokba is, amelyek formálták a későbbi hazai vallástudomány szakaszait, emellett pedig elmélyedhetünk két olyan alkotó életében és munkásságában, akik jóllehet motívumaikat tekintve vallási indíttatásból foglalkoztak a vallási élmény pszichológiájával, azonban szisztematikus gondolkodásuk és meglátásaik miatt egyértelműen kulcsfigurái a magyarországi valláslélektan 1945 előtti történetének.

Felhasznált irodalom

- Benkő Antal (1979): *Bevezetés a valláslélektanba*. Tipografia Dario Detti, Róma
(Megjelent még – Benkő Antal (1983): *Bevezetés a valláslélektanba*. In: Alszeghy Zoltán et al. (szerk.): *Teológiai Vázlatok II.*, Szent István Társulat, Budapest. 7–102.)
- Hanegraaff, Wouter J.(1996): *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*. Brill, Leiden
- Hoppál Mihály és Kovács Ábrahám (2009, szerk.): *Tanulmányok a magyar vallástudomány történetéről*. L'Harmattan, Budapest. Elérhető: <https://www.szaktars.hu/harmattan/view/tanulmanyok-a-magyar-vallastudomany-torteneterol>
- Kant, Immanuel (1997): Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás? (ford. Vidrányi Katalin). In: *Történefilozófiai írások*. Ictus, Szeged. 13–22.
- McAdams, Dan P. (1995): What do we know when we know a person? *Journal of Personality*, **63**. 3. sz. 365–396. DOI: 10.1111/j.1467-6494.1995.tb00500.x
- McAdams, Dan P. (1996a): Alternative futures for the study of human individuality. *Journal of Research in Personality*, **30**. 3. sz. 374–388. DOI: 10.1006/jrpe.1996.0026
- McAdams, Dan P. (1996b): Personality, modernity and the storied self: a contemporary framework for studying persons. *Psychological Inquiry*, **7**. 4. sz. 295–321. DOI: 10.1207/s15327965pli0704_1
- Paloutzian, Raymond F. (1996): *Invitation to the psychology of religion* (2nd ed.). Allyn and Bacon, Boston
- Pargament, Kenneth I. és Brant, Curtis R. (1998): Religion and coping. In: Harold G. Koenig (ed.): *Handbook of religion and mental health*. Academic Press, New York. 111–128.
- Sarnyai Csaba Máté és Máté-Tóth András (2013a, szerk.): *Szemelvények a magyar vallástudomány történetéből: Jeles szerzők, 1860–1920*. Magyar Vallástudományi Társaság – L'Harmattan, Budapest. Elérhető: <https://www.szaktars.hu/harmattan/view/szemelvenyek-a-magyar-vallastudomany-tortenetebol-i-jeles-szerzok-1860-1920/>
- Sarnyai Csaba Máté és Máté-Tóth András (2013b, szerk.): *Szemelvények a magyar vallástudomány történetéből: Jeles szerzők, 1921–1945*. Magyar Vallástudományi Társaság – L'Harmattan, Budapest. Elérhető: <https://www.szaktars.hu/harmattan/view/szemelvenyek-a-magyar-vallastudomany-tortenetebol-ii-jeles-szerzok-1921-1945/>
- Szenes Márta (2013): *Odú vagy kelepce?: új vallási közösségekbe megtért fiatalok életútjelezése az identitáskeresés tükrében*. Oriold, Budapest
- Szilárdi, Réka és Tőke, Márton (2019): Crowded Intersections: Transdisciplinary Tendencies in Social Sciences and the Humanities. *Belvedere Meridionale*, **31**. 4. sz. 53–64. DOI: 10.14232/belv.2019.4.5